

ΜΙΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΣΤΟΥΣ ΑΠΩΛΕΙΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

Δημήτρης Μιχαήλ, Ph. D. New School for Social Research, U.S.A.

A. Εισαγωγή

Στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες, την τελευταία δεκαετία, ο νεοφιλελευθερισμός σαν πλαίσιο οικονομικής πολιτικής έχει επιδιώξει και σε ένα βαθμό έχει καταφέρει τη συρρίκνωση του κράτους κοινωνικής πρόνοιας. Παρ' ότι η νεοσυντηρητική άποψη προβάλλει έντονα τη μείωση των φόρων και τη νομοματική σταθερότητα σαν βασικούς στόχους οικονομικής πολιτικής, πιστεύουμε ότι, κύρια, στοχεύει στη διαμόρφωση ευνοϊκών όρων για την εργοδοτική πλευρά στην αγορά εργασίας. Ειδικότερα, θα υποστηρίξαμε ότι είναι η ανατροπή των αρνητικών επιδράσεων της σχετικά χαμηλής ανεργίας και των προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας πάνω στο βαθμό ενδοτικότητας των εργαζομένων αυτό που ενδιαφέρει άμεσα, τη νεοσυντηρητική ατζέντα¹.

Η παρούσα μελέτη στοχεύει στον εμπλουτισμό της ανάλυσης των όρων διαμόρφωσης της συλλογικής διαπραγματευτικής θέσης των δύο πλευρών, του κεφαλαίου και της εργασίας, με την εισαγωγή της έννοιας του κόστους απώλειας εργασίας. Ο δείκτης του κόστους απώλειας εργασίας καταγράφει τις διακυμάνσεις της ανεργίας σε συνδυασμό με αυτές του κοινωνικού μισθού, όπως ο τελευταίος διαμορφώνεται από τη λειτουργία του κράτους κοινωνικής πρόνοιας². Η συμβολή του δε έγκειται στο ότι προσεγγίζει, εμπειρικά, παράγοντες που προσδιορίζουν τις σχέσεις ισχύος κεφαλαίου - εργασίας³.

B. Το Κόστος Απώλειας Εργασίας σαν Μέτρο της Διαπραγματευτικής Εργοδοτικής Ισχύος

Σημαντικές μελέτες, στα πλαίσια της Νεοκλασικής προσέγγισης, εξετάζουν τις επιπτώσεις των επιδομάτων ανεργίας στην αναζήτηση εργασίας⁴, καθώς επίσης και στην αποταμιευτική

1. Gordon M. David, Richard Edwards, and Michael Reich. *Segmented Work Divided Workers*, New York : Cambridge University Press, 1982. Bowles, Samuel, David M. Gordon and Thomas Weisskopf. *Beyond the Waste Land : A Democratic Alternative to Economic Decline*, Garden City : Anchor Press / Doubleday, 1983.

2. Η μεταβλητή του κόστους απώλειας εργασίας παρουσιάστηκε από τους συγγραφείς Schor, Juliet, and Samuel Bowles. "Employment Rents and the Incidence of Strikes," *Review of Economics and Statistics*, LXIX (November 1987): 584-592.

3. Marglin, Steve. "What Do Bosses Do?: the Origin and Function of Hierarchy in Capitalist Production," *Review of Radical Political Economics* 2 (1974). Bowles, Samuel, David M. Gordon, and Thomas E. Weisskopf. "Power and Profits: The Social Structure of Accumulation and the Profitability of the Postwar U.S. Economy," *Review of Radical Political Economics* 18 (Spring Summer 1986): 132-167. -----, "Business Ascendancy and Economic Impasse : A Structural Retrospective on Conservative Economics 1979-1987," *Journal of Economic Perspectives* 3 (Winter 1989) : 107-134.

4. Marston, S.A. "The Impact of Unemployment Insurance on Job Search," *Brookings Paper on Economic Activity* 1 (1975) : 13-41. Feldstein, Martin. "Unemployment Compensation : Adverse Incentives and Distributional Anomalies," *National Tax Journal* 27 (1974) : 231 - 244.

συμπεριφορά και, επομένως, στο ρυθμό συσσώρευσης κεφαλαίου⁵. Ωστόσο, όλες αυτές οι μελέτες δεν εντάσσουν στην επιχειρηματολογία που αναπτύσσουν τον παράγοντα της σύγκρουσης συμφερόντων στη διαδικασία παραγωγής. Παρακάμπτουν, έτσι, την ανάλυση των επιδράσεων των προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας στις δομές ελέγχου της εργασίας, στην εντατικοποίησή της, και, γενικά, στο σύνολο των συνθηκών εργασίας. Αντίθετα, στη θεωρητική προσέγγιση που θεμελίωσαν οι Keynes και Kalecki⁶, οι δαπάνες προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας, μέσα από τη θετική τους επίδραση στην ενεργό ζήτηση, αποτελούν ουσιαστικό στοιχείο κάθε μακροοικονομικής πολιτικής για την αναπτυξιακή διαδικασία. Ο Kalecki προχωρά την ανάλυση αναπτύσσοντας το επιχείρημα ότι ο ρόλος των δημοσίων δαπανών, που προορίζονται για τη διασφάλιση της πλήρους απασχόλησης στην καπιταλιστική οικονομία, μπορεί να καταστεί ανιψατικός στο βαθμό που τείνει να αποδυναμώνει τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας από την εργοδοσία⁷.

Το κόστος απώλειας εργασίας είναι ένας εμπειρικός δείκτης σχετικός με την ένταξη και τη σύνδεση, στο παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο, των συνθηκών της αγοράς εργασίας με τις λειτουργίες αναδιανομής εισοδήματος του κράτους κοινωνικής πρόνοιας. Η θεωρητική του θεμελίωση στηρίζεται στις παρακάτω αρχές: πρώτον η διάσταση της σύγκρουσης συμφερόντων στις σχέσεις εργοδοσίας - εργασίας δεν εξαντλείται στο διακανονισμό της αμοιβής των εργαζομένων, αλλά επεκτείνεται σε όλο το φάσμα των συνθηκών εργασίας, που τελικά προσδιορίζουν και το αποτέλεσμα της παραγωγικής διαδικασίας.

Δεύτερον, στις οικονομίες, που προσδιορίζονται από τους μηχανισμούς της ελεύθερης αγοράς αγαθών και συντελεστών παραγωγής, είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι η απειλή απόλυσης από την εργασία είναι ο πυρήνας της διαπραγματευτικής ισχύος της εργοδοτικής πλευράς. Τρίτον, είναι φανερό ότι η αποτελεσματικότητα της απειλής απόλυσης, σαν μηχανισμού πειθάρχησης των εργαζομένων, εξαρτάται άμεσα α) από την πραγματική υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου του εργαζόμενου σε περίπτωση απώλειας της εργασίας του και β) από το αναμενόμενο χρονικό διάστημα για την εύρεση εναλλακτικής απασχόλησης.

Τόσο ο βαθμός κρατικής παρέμβασης στην οικονομία, όσο και η δομή και έκταση των κονδυλίων κοινωνικής πρόνοιας συναρτώνται με την προσδοκώμενη πραγματική εισοδηματική απώλεια, για τον εργαζόμενο, σε περίπτωση απόλυσής του. Και τούτο γιατί η αναμενόμενη μεν, διάρκεια της ανεργίας είναι συνάρτηση του γενικού επιπέδου της ανεργίας. Η πτώση δε, του βιοτικού επιπέδου, σε πραγματικούς όρους, ενός εργαζόμενου που πρόκειται να απολυθεί εξαρτάται από τα σχετικά κοινωνικά προγράμματα.

Από την παραπάνω ανάλυση, μπορούμε να ορίσουμε το δείκτη του κόστους απώλειας εργασίας σαν το γινόμενο δύο παραγόντων: α) της πραγματικής εισοδηματικής απώλειας ενός εργαζόμενου σε περίπτωση απόλυσής του και β) την αναμενόμενη διάρκεια της παραμονής του στη στρατιά των ανέργων. Δεδομένου ότι δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία για το δεύτερο παράγοντα, χρησιμοποιούμε, προσεγγιστικά, το ποσοστό ανεργίας στην Ελληνική οικονομία⁸. Ο πρώτος παράγοντας ορίζεται ως η διαφορά μεταξύ των καθαρών αποδοχών των

5. Feldstein, Martin. "Social Security, Induced Retirement and Aggregate Capital Accumulation," *Journal of Political Economy* 82 (1974) : 905-926.

6. Keynes, John Maynard. *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan, 1936. Kalecki, Michal. *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy*, Cambridge : Cambridge University Press, 1971.

7. Kalecki, Michal. "Political Aspects of Full Employment" in *Selected Essays*, σελ. 138-145.

8. Η χρονολογική σειρά του μέσου ποσοστού συνολικής ανεργίας της Ελληνικής Οικονομίας για τη μεταπολεμική περίοδο δεν είναι διαθέσιμη. Για μία μέθοδο εκτίμησής της, βλέπε Mihail, Dimitrios. *Power, Profits and Industrial Capital Accumulation in Postwar Greece*, Ph.D. Dissertation, The Graduate Faculty, New School for Social Research, New York, 1989, κεφ. 5, σμ. 2.4.

απασχολουμένων και των επιδομάτων ανεργίας, εκφρασμένη σαν ποσοστό του κοινωνικού μισθού (συνπλεγμένου από το άθροισμα των καθαρών αποδοχών και των επιδομάτων κοινωνικής πρόνοιας και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης) των εργαζομένων⁹.

Με την άμεση ενσωμάτωση των κοινωνικών κονδυλίων, που επηρεάζουν τις σχέσεις ισχύος εργοδοτών - εργαζομένων στα πλαίσια της αγοράς εργασίας, είναι λογικό να προσδώσει κανείς στο κόστος απώλειας εργασίας ένα ιδιαίτερο "αναλυτικό βάρος", σε σύγκριση με τους παραδοσιακούς μικροοικονομικούς δείκτες στενότητας του συντελεστή εργασίας: το ποσοστό ανεργίας και το βαθμό χρησιμοποίησης του παγίου κεφαλαίου της οικονομίας. Αύξηση του κοινωνικού μισθού σαν αποτέλεσμα επέκτασης των προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας ή ένταξης νέων στα ήδη υπάρχοντα συντείνει στη μείωση, *ceteris paribus*, του κόστους απώλειας εργασίας. Και τούτο γιατί καθιστά μικρότερη τη σχετική εξάρτηση του εργαζομένου από το χρηματικό μισθό του και συνεπώς ενισχύει τη διαπραγματευτική του θέση προς τον εκάστοτε εργοδότη του. Το "δίχτυ" κοινωνικής προστασίας, σε αυτή την περίπτωση, καθιστά λιγότερο οδυνηρή την περίοδο αναζήτησης νέας εργασίας.

Υπολογίζοντας εμπειρικά τη μεταβλητή του κόστους απώλειας εργασίας για την Ελληνική οικονομία, εκτιμούμε την υποθετική διαφορά της πραγματικής εισοδηματικής θέσης του εργαζομένου σε περίπτωση που μείνει άνεργος, έτσι όπως διαμορφώνεται αυτή μέσα από τη λειτουργία του εμβρυώδους, σε ανάπτυξη, κράτους κοινωνικής πρόνοιας στην Ελλάδα.

Γ. Το Κόστος Απώλειας Εργασίας σαν Διάσταση της Μεταπολεμικής Εργασιακής Ειρήνης στην Ελλάδα

Το κόστος απώλειας εργασίας σαν εμπειρική προσέγγιση των σχέσεων ισχύος κεφαλαίου - εργασίας αποκτά ένα ειδικό αναλυτικό βάρος, αν λάβουμε υπ' όψη μας ότι οι εν λόγω σχέσεις εντασσόμενες σε ένα ευρύτερο θεσμικό πλέγμα, αυτό της *κοινωνικής δομής συσσώρευσης* (ΚΔΣ) κεφαλαίου¹⁰, προσδιορίζουν το ποσοστό απόδοσης των παγίων επενδύσεων και, επομένως, το ρυθμό συσσώρευσης κεφαλαίου¹¹. Η ΚΔΣ ορίζεται σαν το θεσμικό πλαίσιο που διαμορφώνει το "κοινωνικό περιβάλλον" της διαδικασίας σχηματισμού παγίου κεφαλαίου.

Η ιδέα που διαπερνά τη θεωρητική προσέγγιση της ΚΔΣ είναι ότι η δομή των κοινωνικών σχέσεων που αφορούν τη συσσώρευση δεν πρέπει να θεωρείται ως δεδομένη στην ανάλυση. Αντίθετα, πρέπει να αποτελεί τον πυρήνα μιας θεωρίας επένδυσεων παγίου κεφαλαίου και οικονομικής κρίσης. Η λογική στην οποία βασίζεται, ξεκινάει από την κατανόηση της συσσώρευσης κεφαλαίου ως κοινωνικής διαδικασίας που περικλείει σχέσεις συγκρουόμενων συμφερόντων. Επεται ότι οι βασικοί καπιταλιστικοί θεσμοί (γενικευμένα

9. Για την εκτίμηση της χρονολογικής σειράς αυτού του συνθετικού του κόστους απώλειας εργασίας, δηλ. της σχετικής εισοδηματικής απώλειας, βλέπε *Mihail Dimitrios Power*, κεφ. 5, σημ. 4.

10. Η έννοια της Κοινωνικής Δομής Συσσώρευσης παρουσιάστηκε στη βιβλιογραφία από τον Gordon, M. David *Stages of Accumulation and Long Economic Cycles*, eds. T. Hopkins and I. Wallerstein, *Processes of the World System*, Beverly Hills: Sage Publications, 1980.

11. Για μία θεωρητική ανάλυση της σχέσης ΚΔΣ - κερδοφορίας - συσσώρευσης κεφαλαίου στην Αμερικανική οικονομία, βλέπε *Bowles, Samuel, David M. Gordon and Thomas Wisskopf*. "Power and Profits. Gordon M. David and Thomas E. Wisskopf and Samuel Bowles. A Conflict Model of Investment: The Determinants of U.S. Capital Accumulation in a Global Context," *Economics Department, New School for Social Research, αδημοσίευτη εργασία*, 1986. Για ένα υποδειγμα της ίδιας σχέσης στην Ελληνική οικονομία, βλέπε *Mihail Dimitrios Power*, κεφ. 4.5.

παραγωγή εμπορευμάτων, ιδιοκτησία και/ή έλεγχος των μέσων παραγωγής και μισθωτή εργασία) δεν αρκούν για τη διατήρηση μιας απροσκοπτής αναπτυξιακής πορείας. Απαιτείται, μάλλον, ένα συμπληρωματικό φάσμα θεσμών για να ρυθμίζει τις εγγενείς συγκρούσεις και αντιφάσεις του συστήματος, αυτό που παραπάνω ονομάσαμε κοινωνική δομή συσσώρευσης κεφαλαίου.

Πράγματι, αν είναι δυνατόν να δειχθεί ότι ορισμένοι θεσμοί, ενσωματούμενοι σε μια ιστορικά προσδιορισμένη ΚΔΣ, ελέγχουν τη σύγκρουση ταξικών συμφερόντων, ρυθμίζουν τον ανταγωνισμό μεταξύ των καπιταλιστών (στις εσωτερικές και διεθνείς του διαστάσεις) και παγώνουν διαδικασίες κρατικής παρέμβασης στην οικονομία, τότε θα πρέπει να αναλυθεί και η ευνοϊκή επιδρασή τους στην κερδοφορία του ιδιωτικού τομέα. Η ανάλυση, επομένως, εστιάζεται στον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο μια ιστορικά προσδιορισμένη ΚΔΣ επηρεάζει μακροπρόθεσμα την τάση του ποσοστού του κέρδους, που με τη σειρά του καθορίζει το ρυθμό σχηματισμού παγίου κεφαλαίου. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, η οικονομική κρίση γίνεται αντιληπτή σαν μια μακρά περίοδος οικονομικής αστάθειας, μια μεταβατική περίοδος απαραίτητη για την εμφάνιση μιας νέας ΚΔΣ¹².

Έτσι, εφαρμόζοντας την έννοια της ΚΔΣ στην περίπτωση της Ελληνικής οικονομίας, μπορούμε να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο η εξελιξη συγκεκριμένων κοινωνικο-οικονομικών θεσμών έχει επηρεάσει καθ' όλη την διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου την κερδοφορία και κατά συνέπεια την επενδυτική διαδικασία.

Σε άλλη μελέτη έχουμε εξετάσει, από μια ιστορική προοπτική, λεπτομερώς την Κοινωνική Δομή Συσσώρευσης στην μεταπολεμική Ελλάδα¹³. Η ανάλυσή μας κατέδειξε ότι η ΚΔΣ βασίστηκε σε τρεις άξονες κεφαλαιοκρατικής ισχύος, που αφορούσαν α) την επιβληθείσα εργασιακή ειρήνη, β) το θεσμικό πλαίσιο του εξωτερικού εμπορίου που προώθησε την εξωστρεφής εκθιομηχάνιση και γ) τις σχέσεις κεφαλαίου - πολιτών. Βέβαια, στα πλαίσια της παρούσας μελέτης αναφερόμαστε μόνο στον πρώτο άξονα της ΚΔΣ, αυτόν της επιβληθείσας εργασιακής ειρήνης, δεδομένου ότι επικεντρώνεται σε θεσμοποιημένες σχέσεις ισχύος μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων.

Έχει υποστηριχθεί ότι ο χαρακτήρας της μεταπολεμικής εργασιακής ειρήνης θεμελιώθηκε στον έλεγχο, από την εκάστοτε κυβέρνηση, του συνδικαλιστικού κινήματος. Επιπρόσθετα, η απειλή της ανεργίας σε ένα κράτος που η κοινωνική πρόνοια βρισκόταν σε ένα εμβρυακό στάδιο, ενίσχυε τη διαπραγματευτική θέση της εργοδοσίας έναντι αυτής των εργατικών συνδικάτων. Παράλληλα, η μετανάστευση εργατών προς τις αναπτυγμένες οικονομικά χώρες της Δύσης λειτουργούσε σαν θαλάσσιος ασφάλιστος στο ενδεχόμενο κοινωνικών αναταραχών, που εγκυμονούσε ένα καθεστώς υψηλού επιπέδου ανεργίας¹⁴.

12 Gordon M David Stages, *ο.π.λ.* 20.

13 Mihail Dimitrios Power, *κεφ. 4*.

14 Για μερικές μελέτες που αναλύουν θεσμούς, που συνθέτουν αυτό που ονομάσαμε "επιβληθείσα εργασιακή ειρήνη", βλ.π.ε. Jecchinis, *Christos Trade Unionism in Greece*, Chicago : Labor Education Division, Roosevelt University, 1967. Polkis, Adamantia *U.S. Intervention in Greek Trade Unions, 1947-1950*, ed. John O Iatrides, *Greece in the 1940s. A Nation in Crisis*, Hanover : University Press of New England, 1981. Κραβαρίτου - Μανιτάκη Γιώτα, "Το Σύστημα των Συλλογικών Διαπραγματεύσεων - Αναδιάρθρωση και Αναθεώρηση," *Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου* 40 (Φεβρουάριος 1981) :97-108. -----"Η Υποχρεωτική Διαίτησις και η Σχέση της προς τη Συλλογική Αυτονομία και το Δικαίωμα της Απεργίας," *Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου* 44 (Ιανουάριος 1985) :1-6.

Η επιβληθείσα εργασιακή ειρήνη οδήγησε σε ένα χαμηλό ρυθμό αύξησης της εργατικής αμοιβής σε σχέση με το ρυθμό αύξησης του εθνικού εισοδήματος¹⁵. Οι ελεγχόμενοι από το κράτος αναδιανεμητικοί μηχανισμοί του εισοδήματος διευρύναν ακόμα περισσότερο το χάσμα μεταξύ των λίγων που επωφελούνταν και εκείνων που αποκλείονταν από την οικονομική ευημερία¹⁶.

Η επέκταση της συνολικής ζήτησης και η μαζική μετανάστευση δημιούργησαν, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, κατάσταση στενότητας στην αγορά εργασίας¹⁷. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η συσσωρευμένη οικονομική και κοινωνική αδικία εξελίχθηκε, μετά το 1973, σε μόνιμη πηγή κοινωνικής αστάθειας στη χώρα. Η κοινωνική αναταραχή, σε ένα μεγάλο μέρος της, εκδηλώθηκε με τις αυξανόμενες απεργιακές κινητοποιήσεις των εργαζομένων¹⁸. Η διαδικασία κατάρρευσης της επιβληθείσας εργασιακής ειρήνης άρχισε να αποσταθεροποιεί τα θεμέλια ολοκλήρης της Κοινωνικής Δομής Συσώρευσης.

Στο Διάγραμμα 1, απεικονίζονται δύο διαφορετικές φάσεις της μαχητικότητας των εργατικών συνδικάτων κατά την περίοδο 1959 - 1985, έτσι όπως καταγράφεται από τη διαχρονική εξέλιξη του δείκτη των ωρών εργασίας που χάθηκαν σε απεργίες, σε σχέση με τις ετησίως διαθέσιμες ώρες εργασίας (ΜΕΣ)¹⁹. Ο δείκτης αυτός είναι μια απλή εμπειρική προσέγγιση του επιπέδου κινητοποίησης των εργαζομένων, το οποίο με τη σειρά του αντικατοπτρίζει το βαθμό διαπραγματευτικής ισχύος των εργατικών συνδικάτων έναντι των εργοδοτών.

Η υπόθεση εργασίας που διατυπώνουμε είναι ότι η σχετικά χαμηλή μαχητικότητα των εργατικών συνδικάτων, θεμελιωμένη σε καταπιεστικούς εργατικούς θεσμούς και εκφραζόμενη από σχετικά χαμηλή απεργιακή δραστηριότητα, αναμένεται να ασκήσει θετική επίδραση στην επιχειρηματική κερδοφορία. Ωστόσο, η έκρηξη των απεργιακών κινητοποιήσεων από το 1974,

15. Οι Εθνικές Συλλογικές Συμβάσεις, καθορίζοντας το κατώτερο ύψος αμοιβών, αντανάκλασαν τη χειραγώγηση του συνδικαλιστικού κινήματος από τις μετεμφυλιακές κυβερνήσεις. Πράγματι, κατά τη διάρκεια της επιβληθείσας εργασιακής ειρήνης (1951-1973) το κατώτερο ημερομίσθιο αυξήθηκε κατά 653 φορές, ενώ το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν κατά 1088 φορές. Τα επίπεδα του κατώτερου ονομαστικού μισθού παρουσιάζονται από το Θεόδωρο Κατσανεβλά, *Εργασιακές Σχέσεις στην Ελλάδα*, Αθήνα : Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 1983, σελ. 97. Πηγη στοιχεία για το ΑΕΠ: Ε.Σ.Υ.Ε., *Εθνικοί Λογαριασμοί*.

16. Η δημοσιονομική πολιτική που εφαρμόστηκε για την κατανομή των φορολογικών βαρών αποτέλεσαν έναν από τους βασικούς μηχανισμούς κοινωνικοποίησης του κόστους της εκβιομηχάνισης. Το μεταπολεμικό σύστημα φορολογίας ήταν ιδιαίτερα εξαρτημένο από τους έμμεσους φόρους. Μάλιστα, μια σειρά απ' αυτούς, κυρίως οι φόροι καταναλωσης ήταν αντίστροφα προοδευτικοί. Βλέπε, D. Karageorgas, "The Distribution of Tax Burden by Income Groups in Greece", *The Economic Journal* 83 (June 1973), σελ. 442. Δ. Π. Καράγιωργας, *Δημόσια Οικονομική : Οι Δημοσιονομικοί Θεσμοί*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1981, σελ. 232. Το πρόβλημα της έμμεσης φορολογίας αξιωνόταν από τη δυνατότητα των επιχειρήσεων να μετακυλίουν ολόκληρο το βάρος των έμμεσων φόρων στους καταναλωτές. Αυτό το φορολογικό βάρος απορροφήθηκε κατά 86,2% από τους καταναλωτές το 1964, ενώ κατά 100% το 1974. Βλέπε, Δ. Καράγιωργας, "Η φορολογική Εκμετάλλευση στην Ελλάδα", *Πολίτης* 16 (Ιανουάριος 1978), σελ. 14, σημ. 16. Η δομή του μεταπολεμικού φορολογικού συστήματος, εκφράζοντας τις σχέσεις ισχύος κεφαλαίου πολιτών, παρήγαγε αντίστροφα προοδευτικούς φορολογικούς συντελεστές για τα νοικοκυριά των χαμηλών και μέσων εισοδηματικών κατηγοριών και ελαφρά προοδευτικούς για τις ανώτερες εισοδηματικές κατηγορίες. Βλέπε, D. Karageorgas, "The Distribution", σελ. 440-443 και Δ. Καράγιωργας, "Η Φορολογική Εκμετάλλευση", σελ. 13, 15-18.

17. Για την ύπαρξη στενότητας στην αγορά εργασίας στις αρχές της δεκαετίας '70, βλέπε σχετική αναφορά του Συνδέσμου Ελληνικών Βιομηχανιών στην *Οικονομική Πορεία* 31 (Οκτώβριος 1972), σελ. 925-926.

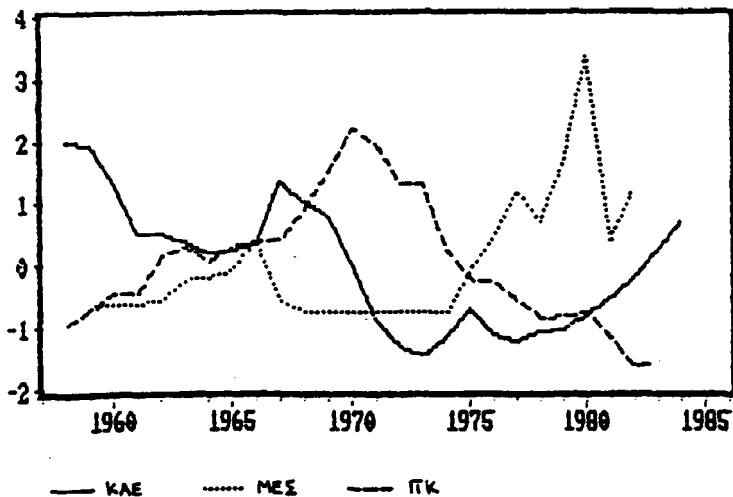
18. Για το χαρακτήρα και τον πρώτο βαθμό της διεκδικητικότητας των εργατικών συνδικάτων στα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης, βλέπε Κραβαρίτου - Μανιτάκη Γιώτα, *Οι Εργασιακές Σχέσεις στην Ελλάδα*, εκδ. Κώστας Βεργοπούλος, Η Ελλάδα σε Εξέλιξη, Αθήνα : Εξάντας, 1986, σελ. 290. Ιωάννου, Χρήστος, *Η Βιομηχανική Εργατική Τάξη στο Συνδικαλιστικό Κίνημα 1974-1984*, εκδ. Α. Μοσχονάς και Παλαιολόγος, Κοινωνικές Τάξεις, Κοινωνική Αλλαγή και Οικονομική Ανάπτυξη στη Μεσόγειο, Αθήνα : Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1986, σελ. 38.

19. Για την κατάρτιση και τις πηγές στοιχείων της μεταβλητής ΜΕΣ, βλέπε Mihail, Dimitrios, *Power*, κεφ. 5, σημ. 2.

σαν αποτέλεσμα των ενδογενών αντιφάσεων της επιβληθείσας εργασιακής ειρήνης²⁰, έχει επιδράσει αρνητικά στην κερδοφορία. Επομένως, η μεταβλητή της μαχητικότητας των εργατικών συνδικάτων σχετίζεται αντίστροφα με τη μεταβλητή του ποσοστού του κέρδους. Η αντίστροφη συσχέτιση των δύο μεταβλητών απεικονίζεται και στο διάγραμμα 1, όπου μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70 η αυξητική τάση του ποσοστού κέρδους στη μείζονα Ελληνική μεταποίηση συνυπάρχει με ένα καθεστώς υποτονικής διεκδικητικότητας από πλευράς του συνδικαλιστικού κινήματος²¹. Παρατηρούμε, δε ότι κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο οι τάσεις των δύο μεταβλητών αντιστρέφονται, γεγονός που υποστηρίζει εμπειρικά τη βασικότητα της παραπάνω διατυπωθείσας υπόθεσης εργασίας.

Ο έλεγχος του εργατικού κινήματος από την πολιτική εξουσία δεν θα μπορούσε, από μόνος του, να εξασφαλίσει οποιοδήποτε καθεστώς εργασιακής ειρήνης. Είναι λογικό να υποστηριχθεί ότι θα πρέπει να ενισχυόταν από ένα σχετικά υψηλό επίπεδο ανεργίας. Η συλλογιστική εδώ είναι ότι η ασυμμετρία στις σχέσεις ισχύος μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων απορρέει, σχηματικά, από το γεγονός ότι οι πρώτοι είναι οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, ενώ, από την άλλη πλευρά, οι εργαζόμενοι εξαρτώνται άμεσα από την απασχόλησή τους για να στηρίξουν οικονομικά τις οικογένειές τους. Επομένως, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η σχετική διαπραγματευτική δύναμη των δύο μερών επηρεάζεται από τις διακυμάνσεις του ποσοστού της συνολικής ανεργίας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1
Εργασιακή Ειρήνη και Κερδοφορία

Είναι, ωστόσο, ολοφάνερο ότι η απειλή της ανεργίας, στα πλαίσια του μεταπολεμικού κράτους κοινωνικής πρόνοιας, δεν μπορεί να εκφρασθεί ικανοποιητικά μόνο από το δείκτη του

20. Για μια παρουσίαση των ενδογενών αντιφάσεων της εργασιακής ειρήνης, βλέπε Mihail Dimitrios, *Power*, σελ. 102-109.

21. Για τον υπολογισμό της χρονολογικής σειράς του ποσοστού κέρδους μετά τους φόρους στη μείζονα Ελληνική μεταποίηση, βλέπε Mihail, D. *Power*, κεφ. 5, σημ. 16.

μέσου ποσοστού ανεργίας μιας οικονομίας. Για παράδειγμα, μια σημαντική αύξηση των επιδομάτων ανεργίας, *ceteris paribus*, θα τείνει να συγκρατήσει ως ένα βαθμό την πτώση του βιοτικού επιπέδου των απολυομένων εργατών και έτσι να μετριάσει την απειλή της ανεργίας (σαν πλεονέκτημα της εργοδοσίας στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων). Αυτός ακριβώς ο προβληματισμός για μια εγκυρότερη εμπειρική προσέγγιση της επίπτωσης της ανεργίας στις σχέσεις εργοδοσίας - εργασίας ή καλύτερα στη διαμόρφωση της μεταπολεμικής εργασιακής ειρήνης μας οδήγησε στην κατάρτιση του δείκτη του κόστους απώλειας εργασίας.

Αυτός ο δείκτης, όπως συνάγεται και από τον ορισμό που δόθηκε παραπάνω²², μετρά, ουσιαστικά, τη σχετική μείωση, ετησίως, του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων σε περίπτωση που μείνουν άνεργοι. Όσο ψηλότερο είναι το κόστος απώλειας εργασίας τόσο μεγαλύτερη θα είναι η ικανότητα των εργοδοτών να προωθούν τα συμφέροντά τους έναντι αυτών των εργαζομένων, στα πλαίσια της διαδικασίας των συλλογικών διαπραγματεύσεων. Μπορεί να υποστηριχθεί, επομένως, ότι ένα σχετικά υψηλό καθεστώς κόστους απώλειας εργασίας, βελτιώνοντας τη διαπραγματευτική θέση των εργοδοτών στην αγορά εργασίας, τείνει να ενισχύει την επιχειρηματική κερδοφορία. Το αντίστροφο ισχύει, φυσικά, για ένα σχετικά χαμηλό κόστος απώλειας εργασίας. Στο Διάγραμμα 1 γίνεται ολοφάνερη η θετική συσχέτιση των δύο μεταβλητών. Το καθεστώς ενός σχετικά υψηλού κόστους απώλειας εργασίας (ΚΑΕ) φαίνεται να συνδυάζεται με την ανοδική τάση του ποσοστού κέρδους (ΠΚ) μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70. Αντίθετα, το χαμηλό καθεστώς, που καταγράφεται από το δείκτη έκτοτε, είναι εύλογο να έχει τη δική του συμβολή στην πτωτική τάση του δείκτη της κερδοφορίας.

Εξετάζοντας την επιβληθείσα βιομηχανική ειρήνη στο σύνολό της, μπορούμε να διατυπώσουμε την υπόθεση ότι η απειλή υψηλών επιπέδων ανεργίας σε συνδυασμό με τη χειραγώγηση του εργατικού κινήματος επέδρασε ευνοικά στην κερδοφορία του ιδιωτικού τομέα. Με την ίδια συλλογιστική, υποστηρίζουμε ότι, από τις αρχές της δεκαετίας του '70, η πτώση του κόστους απώλειας εργασίας και οι αυξανόμενες απεργιακές κινητοποιήσεις επηρεάζουν δυσμενώς την κερδοφορία. Οι καταγραφείσες τάσεις των τριών μεταβλητών στο Διάγραμμα 1, ενισχύουν εμπειρικά τη βασικότητα της παραπάνω κεντρικής υπόθεσης εργασίας για μια θεωρητική ερμηνεία της μεταπολεμικής διακύμανσης του βαθμού αποδοτικότητας και κατ'επέκταση του ρυθμού των παγίων επενδύσεων.

Δ. Εργασιακή Ειρήνη, Κράτος Κοινωνικής Πρόνοιας και Δημοσιονομική Κρίση

Η έντονη διεκδικητικότητα των εργατικών συνδικάτων καθώς και η συνεχής υποχώρηση της ανταγωνιστικής θέσης της χώρας²³, από τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης, έθεσαν σε αμφισβήτηση τη συνοχή της μεταπολεμικής ΚΔΣ. Οι ασκούντες την οικονομική πολιτική βρέθηκαν σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση. Από τη μια πλευρά έπρεπε να συνεχίσουν να υποστήριζον το καθεστώς της υψηλής κερδοφορίας και του γρήγορου ρυθμού επενδύσεων. Ειδικά σε μια εποχή εμφάνισης των νέων, ανταγωνιστικών βιομηχανικών χωρών της Ασίας, που συνεπαγόταν ραγδαίες ανακατατάξεις στο διεθνή καταμερισμό εργασίας. Από την άλλη πλευρά, έπρεπε να αμβλυνθεί η ανισοκατανομή των κοινωνικών βαρών και να ενισχυθεί ο κοινωνικός μισθός, μέσα από κοινωνικές παροχές, δηλαδή να ανατραπούν βασικά συστατικά στοιχεία της ΚΔΣ²⁴.

22. Ο δείκτης του κόστους απώλειας εργασίας υπολογίζεται από το γινόμενο του ποσοστού ανεργίας (βλ. σημ. 8) και από τη σχετική εισοδηματική απώλεια (βλ. σημ. 9).

23. Mihail, D. Power, σελ. 109-115.

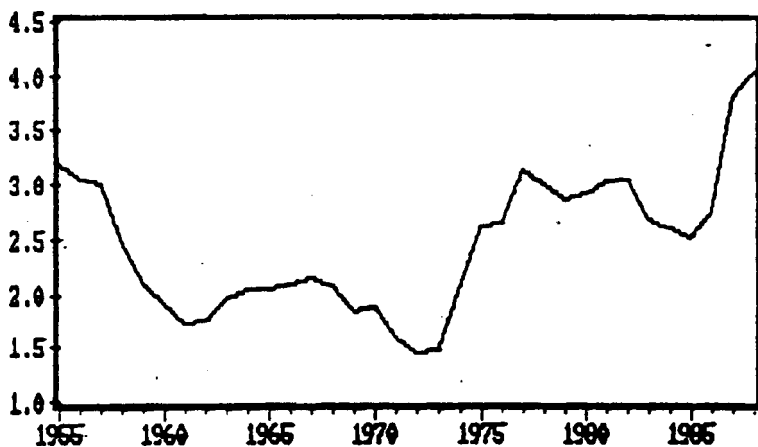
24. Ο.π., σελ. 117-119.

Η αντιμετώπιση του προβλήματος της συνοχής της ΚΔΣ αποφασίσθηκε με τη χάραξη μιας έντονα επεκτατικής πιστωτικής και δημοσιονομικής πολιτικής. Η παροχή επιδοτούμενων μακροποθέσμων δανείων προς τη βιομηχανία αυξήθηκε αισθητά από το 1974. Ο μηχανισμός μεταφοράς δημοσίων πόρων προς τον ιδιωτικό τομέα συνίστατο κυρίως στα ιδιαίτερα χαμηλά ή και αρνητικά επιτόκια χορηγήσεων²⁵.

Παράλληλα, η μεταβολή προσανατολισμού της δημοσιονομικής πολιτικής, σε συνθήκες πολιτικής έντασης και κοινωνικών διεκδικήσεων, αντανάκλυνε την προσπάθεια άμβλυσης των οικονομικών ανισοτήτων με αύξηση των κοινωνικών παροχών προς τις οικονομικά ασθενέστερες τάξεις. Η κατανομή των δημοσίων κονδυλίων μεταβλήθηκε ριζικά, στρεφόμενη με έμφαση στις καταναλωτικές δαπάνες. Μια τέτοια εξέλιξη καταγράφεται, πράγματι, στο Διάγραμμα 2, όπου παρουσιάζεται η διακύμανση του λόγου των δημοσίων καταναλωτικών δαπανών προς τις δαπάνες των δημοσίων επενδύσεων²⁶. Η τάση του δείκτη είναι καθοδική στην περίοδο 1955-1974, επισημαίνοντας την προτεραιότητα της οικονομικής πολιτικής για τη διαμόρφωση της οικονομικής υποδομής, που αποτέλεσε, άλλωστε και το φυσικό υπόβαθρο της μεταπολεμικής ΚΔΣ²⁷. Μετά το 1974, η τάση του δείκτη αντιστρέφεται υπογραμμίζοντας την προσπάθεια των κρατούντων να αμβλύνουν τις παρενέργειες της ανατροπής του μετεμφυλιακού συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας (βλέπε Διάγραμμα 1).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Λόγος Καταναλωτικών Δαπανών Δημοσίου Δημοσίων Επενδύσεων

Η παραπάνω άποψη ενισχύεται από το γεγονός ότι το μερίδιο της δημόσιας κατανάλωσης, που απορροφάται από κονδύλια που ενισχύουν τον κοινωνικό μισθό²⁸, σημειώνει

25. Το ονομαστικό μέσο επιτόκιο των μακροπρόθεσμων δανείων προς τη βιομηχανία, για την περίοδο 1974-1984, ήταν 14,1%, ενώ ο δείκτης χονδρικών τιμών αυξανόταν, κατά μέσο όρο, κατά 19,1% στην ίδια περίοδο. Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Η Ελληνική Οικονομία, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, 1984, σελ. 220, πίνακας 13, σελ. 254, πίνακας 30.

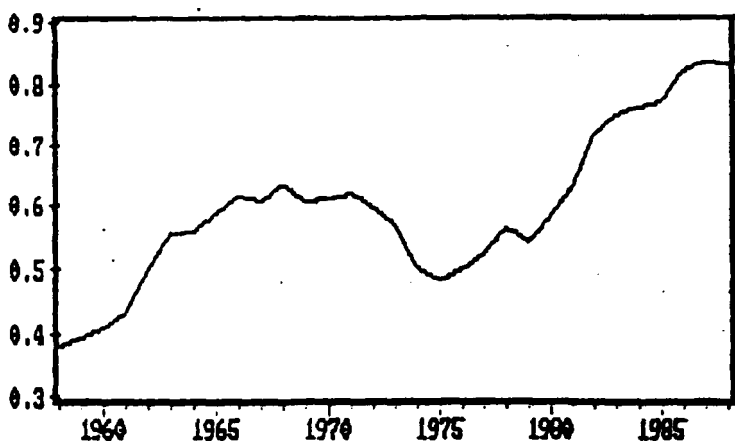
26. Πηγή για τις δύο χρονολογικές σειρές: Ε.Σ.Υ.Ε., Εθνικοί Λογαριασμοί.

27. Για τη σχέση έργων υποδομής της οικονομίας - κοινωνικής δομής της συσσώρευσης, βλέπε Gordon, David, Stages, σελ. 26-31.

28. Κονδύλια, όπως επιδοτήσεις κοινωνικής πρόνοιας, ασθένειας, εισφορές του δημοσίου για κοινωνική ασφάλιση, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνονται στις "Δαπάνες Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης". Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Εθνικοί Λογαριασμοί.

μια σταθερά ανοδική τάση απο την αρχή της μεταπολίτευσης, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 3. Αντίθετα, η εξέλιξη του δείκτη μέχρι το 1974 είναι ενδεικτική της κυβερνητικής επιλογής να διατηρήσει σε τέλμα τις παροχές κοινωνικής πρόνοιας. Θα παρατηρούσε κάποιος, στο σημείο αυτό, ότι ήταν μια επιλογή συνεπέστατη με την ιδέα της διασφάλισης των ερεισμάτων της επιβληθείσας εργασιακής ειρήνης κατά την ίδια περίοδο.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3
Μερίδιο Δαπανών Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης
στις Δημόσιες Δαπάνες Κατανάλωσης

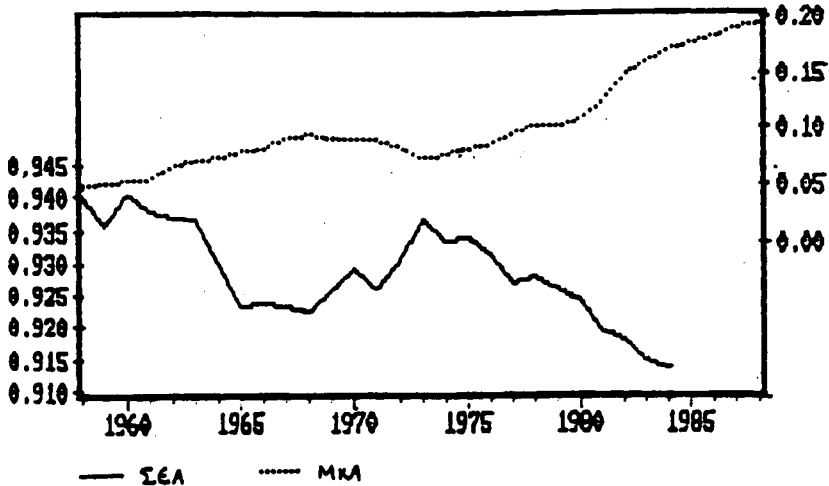

Η τελευταία παρατήρηση γίνεται ακόμα πιο ενδιαφέρουσα όταν συγκρίνουμε τη διαχρονική πορεία των σχετικών δαπανών για κοινωνική ασφάλιση με αυτή του κατ' εξοχήν "θεσμικού" δείκτη των σχέσεων κεφαλαίου - εργασίας, του κόστους απώλειας εργασίας. Συγκεκριμένα, το διάγραμμα 4 καταγράφει την τάση δύο σχετικών δεικτών: α) τις δημόσιες δαπάνες των οργανισμών κοινωνικής ασφάλισης σαν ποσοστό του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (ΜΚΑ:μερίδιο κοινωνικής ασφάλισης)²⁹ και β) το δεύτερο συνθετικό του δείκτη του κόστους απώλειας εργασίας, δηλ. την πραγματική εισοδηματική απώλεια, σε περίπτωση απόλυσης, σε σχέση με τον κοινωνικό μισθό του εργαζομένου (ΣΕΑ: σχετική εισοδηματική απώλεια)³⁰. Η μέση τάση της σχετικής εισοδηματικής απώλειας μέχρι το 1974 διατηρείται σε ένα υψηλό επίπεδο, αφού παράλληλα το μερίδιο της κοινωνικής ασφάλισης παραμένει σε σχετικά χαμηλό επίπεδο για την ίδια, ακριβώς, περίοδο. Κατά τη μεταπολίτευση, όμως, η αυξητική τάση του δείκτη ΜΚΑ, ενισχύοντας άμεσα τον κοινωνικό μισθό ελαττώνει, *ceteris paribus*, τη σχετική εισοδηματική απώλεια, γεγονός που καταγράφεται από τη συνεχόμενη πτωτική τάση του δείκτη ΣΕΑ.

29. Πηγή στοιχείων και για τις δύο μεταβλητές: Ε.Σ.Υ.Ε., Εθνικοί Λογαριασμοί.

30. Βλέπε παραπάνω, σημείωση 9

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4
Εργασιακή Ειρήνη και Κοινωνική Πρόνοια

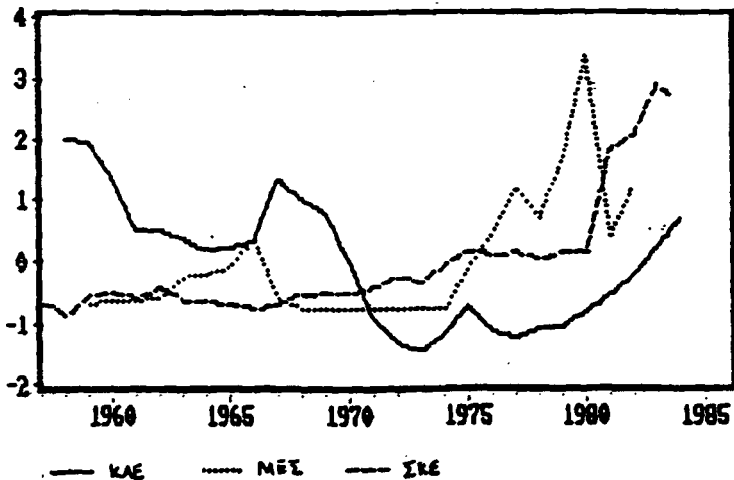

Με βάση την παραπάνω ανάλυση μπορούμε να διατυπώσουμε την ακόλουθη υπόθεση εργασίας γύρω από τη συνοχή της μεταπολεμικής ΚΔΣ. Όσο ένας πυρήνας καταπιεστικών θεσμών στην αγορά εργασίας συγκροτούσε αυτό που ονομάσαμε "επιβληθείσα εργασιακή ειρήνη", μπορούσε να διατηρηθεί ένα καθεστώς κρατικών ελλειμμάτων πλήρως ελεγχόμενων. Η ανατροπή, ωστόσο, της εργασιακής ειρήνης κατά τη μεταπολίτευση, εκδηλούμενη κυρίως με την αναπόφευκτη ριζοσπαστικοποίηση του εργατικού κινήματος, σε ένα πλαίσιο έντονων οικονομικών και κοινωνικών αιτημάτων, συνέτεινε, μαζί με άλλους παράγοντες, όχι απλά στην ενίσχυση κάποιων κονδυλίων κοινωνικής πρόνοιας, αλλά και στην υπερδιόγκωση των δημοσίων καταναλωτικών δαπανών στη δεκαετία του '80, με συνέπεια τη διαμόρφωση συνθηκών δημοσιονομικής κρίσης στην οικονομία.

Οι τάσεις των δεικτών του διαγράμματος 5 τείνουν να υποστηρίξουν εμπειρικά την παραπάνω υπόθεση εργασίας. Οι τάσεις των δύο δεικτών που προσεγγίζουν το καθεστώς της μεταπολεμικής εργασιακής ειρήνης ΚΑΕ και ΜΕΣ συγκρίνονται με αυτή του λόγου του κρατικού ελλείμματος, σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης, προς το ακαθάριστο εθνικό εισόδημα (ΣΚΕ)³¹. Η δημοσιονομική "πειθαρχία" που χαρακτηρίζει τη μεταπολεμική περίοδο μέχρι την πτώση της χούντας (σταθερά χαμηλός ο δείκτης ΣΚΕ)

31. Για την έννοια του ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης, βλέπε De Leeuw, Frank, Thomas M. Holloway, Darwin G. Johnson, David S. McClain, and Charles A. Waite, "The High Employment Budget: New Estimates, 1955-80," *Survey of Current Business* 60 (November 1980): 13-43. Για τον υπολογισμό του σχετικού ελλείμματος, σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης, για την Ελληνική οικονομία, βλέπε Mihail, D. Power, κ.ε.φ. 5, σ. 13.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5
Εργασιακή Ειρήνη και Δημοσιονομική Κρίση

συμβαδίζει με την επιβληθείσα εργασιακή ειρήνη. Μετά το 1975, και κυρίως στη δεκαετία του '80, η έκρηξη των ελλειμμάτων (αυξητική τάση του ΣΚΕ), επίσης, συμβαδίζει με την ανατροπή των όρων που στήριζαν την εργασιακή ειρήνη. Θα πρέπει, τέλος, να τονισθεί ότι το καθεστώς δημοσιονομικής κρίσης, σαν στοιχείο αποσύνθεσης της ΚΔΣ, έχει συμβάλει στη διαμόρφωση αρνητικών όρων κερδοφορίας και κατά συνέπεια και επενδυτικής άπνοιας στην Ελληνική οικονομία.